
Recenzje i sprawozdania / Reviews and reports

Piotr Sieńko

ORCID: 0000-0003-0041-7757

Uniwersytet WSB Merito Toruń

Recenzja książki Elżbiety Górnikowskiej-Zwolak *Polityka – edukacja – płeć kulturowa. Z perspektywy antropogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021

Piotr Sieńko, *Recenzja książki Elżbiety Górnikowskiej-Zwolak „Polityka – edukacja – płeć kulturowa. Z perspektywy antropogiki społecznej”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021. Kultura – Społeczeństwo – Edukacja nr 2(28) 2025, Poznań 2025, pp. 321–329, Adam Mickiewicz University Press. ISSN (Online) 2719-2717, ISSN (Print) 2300-0422. <https://doi.org/10.14746/kse.2025.28.2.19>

Lektura i próba zmierzenia się z książką Elżbiety Górnikowskiej-Zwolak zatytułowanej *Polityka – edukacja – płeć kulturowa. Z perspektywy antropogiki społecznej* wzięła się z moich zainteresowań naukowych. Mimo że ze względu na wciąż nie-sprzyjającą atmosferę wokół, tutaj szeroko definiowanych, studiów genderowych czy feministycznych¹, wychodzę z założenia, że przyjrzeć się należy każdej publikacji dotyczącej problematyki mieszczącej się w obszarze, w którym porusza się

¹ O trudnościach, na które napotykają badaczki i badacze koncentrujący swoje zainteresowania na gender studies oraz osoby studiujące takie kierunki/obszary, pisze Maciej Duda (2016). Ponadto niektóre organizacje wyraziście krytykują naukowczynie i naukowców zajmujących się tą problematyką. Tutaj odsyłam jedynie do przykładu: Kowalewska (2017). To zjawisko w jednej ze swoich prac porusza także Adam Kola. Uznaje on, że żeby móc pracować nad problematyką „spoza kanonu danej dyscypliny” należy wykazać się niemałą odwagą bądź dysponować ugruntowaną pozycją w hierarchii akademickiej, a te dwie praktyki nie muszą się wykluczać (Kola, 2006).

autorka. Już na początku tekstu pragnę podkreślić, że zauważam jedynie walory podjętej książki.

Przed rozpoczęciem recenzji pracy, doceniając wkład autorki w rozwój myśli pedagogicznej i feministycznej, warto pokrótce przedstawić sylwetkę badaczki. Elżbieta Górnikowska-Zwolak to polska pedagoga, która obroniła doktorat w 1990 roku na podstawie rozprawy *Młodzi pracownicy naukowo-dydaktyczni w Polsce (studium aktywności reprezentantów nauk pedagogicznych zatrudnionych w uniwersytetach)*, natomiast habilitowała się w 2008 roku dzięki monografii pod tytułem: *Myśl feministyczna jako nurt rozważań w pedagogice społecznej* (Ludzie nauki..., b.d.). Badaczka swoją aktywność realizuje nie tylko na polu publikacyjnym – w jej życiorysie znaleźć można wiele funkcji, jak chociażby kierowanie Zakładem Pedagogiki Specjalnej UŚ w Cieszynie, a także członkostwo w Zespole Pedagogiki Społecznej KNP PAN, Prezydium Zarządu Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego oraz Towarzystwie Miłośników Języka Polskiego. Jak sama wskazuje w recenzowanej publikacji, swoje prace buduje wokół „problematyki nierówności społecznych i edukacyjnych, sił społecznych kobiet, gender studies, aspektów kulturowych przestrzeni edukacyjnej” (Górnikowska-Zwolak, 2021, fragment opisu z okładki).

Recenzowana książka została wydana w 2021 roku przez Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Składa się ona z czterech rozdziałów (pierwszy: *Wokół polityk: społecznej, edukacyjnej i płci. Uściślenia definicyjne i wzajemne zależności*; drugi: *Kulturowej i ludzkiej różnorodności emanacja lokalna (polska). Przyczynek do dyskusji o edukacji – w obrazach naszkicowany*; trzeci: *Równość różnorodności? Kultury męska i żeńska. Obecność płci kulturowej w sferze symboli*, i ostatni: *Polityka równego statusu kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej a polityka płci w Polsce i w polskiej edukacji*), zawiera także wprowadzenie, zakończenie, bibliografię i indeks osób, a jej łączna liczba stron to 252. Autorka swoje dociekania prowadzi konsekwentnie wokół krytyki feministycznej oraz studiów genderowych. Warto tutaj podkreślić, że feminizm w nauce, na początku funkcjonujący pod nazwą studiów kobiecych (*women's studies*) podejmuje „interdyscyplinarne i wieloaspektowe badania nad życiem kobiet” (Baer, 2014, s. 63). W tę koncepcję zdecydowanie wpisuje się propozycja Górnikowskiej-Zwolak, bowiem, co już wiemy, w centrum swoich rozważań stawia ona kobiety, a przyglądając się ich pozycji w społeczeństwie, korzysta z wielu dyscyplin naukowych. Choć dla autorki punktem wyjścia okazują się źródła pedagogiczne, to należy uwydatnić, że w omawianej publikacji korzysta choćby z analiz socjologicznych, literaturoznawczych, cytuje dzieła filozofek, przywołuje przepisy prawa, w tym Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej, a także badania, które wpisać możemy w dyscyplinę nauk o polityce.

Pedagożka nie ukrywa, że jej publikacja jest zaangażowana w sprawy społeczne i to właśnie im autorka podporządkowała wywód w swojej pracy, co wyeksponowała jeszcze przed wstępem. Mianowicie książkę zadedykowała byłej wicepremierce i pełnomocniczce rządu ds. równego statusu kobiet i mężczyzn Izabeli Jarudze-Nowackiej: „Pamięci Izabeli Jarugi-Nowackiej – odważnej polityczki, mądrej edukatorki, charyzmatycznej kobiety” (Górnkowska-Zwolak, 2021). Zacytowane słowa niekoniecznie należy czytać jako enuncjację ideologiczną, a przynajmniej nie tylko. Choć z pewnością Jaruga-Nowacka w sferze społeczno-politycznej wyróżniała się zaangażowaniem na rzecz kobiet, grup wykluczonych i nie powinno się jej odbierać zasług (Jaruga-Nowacka, 2005; Maciejewska i in., 2011), to dzięki tym słowom autorka zaznacza, że jej publikacja jest nie tylko pewną obserwacją, ale też ma ambicje do zmiany świata. W tym ujęciu to przekształcenie powinno opierać się na wartościach feministycznych, bowiem „Feminizm to teorie i praktyki jednocześnie, a właściwiej rzecz ujmując, wzajemnie na siebie oddziałujące teorio-praktyki” (Derra, 2015, s. 12).

W związku z powyższym warto odnieść się przynajmniej do kilku z całego szeregu propozycji, które sugeruje Górnikowska-Zwolak. Pierwsza koresponduje z uwagą zamieszczoną w poprzednim akapicie. Myślę tutaj o przypominaniu, wyłuskiwaniu i rozpowszechnianiu wiedzy na temat kobiet i ich osiągnięć. Autorka już na pierwszych stronach książki, we wprowadzeniu, zaznacza: „czuję się spadkobierczynią dorobku Radlińskiej” (Górnkowska-Zwolak, 2021, s. 9). Wykonuje ona więc pracę herstoryczną, którą stanowi między innymi „wypełnianie białych plam na temat kobiet w podręcznikach szkolnych, które można potraktować w sensie przenośnym, jako symbol identyfikacji i rozpoznania się przez terażniejszość w przeszłości oraz tworzenia dyskursów tożsamościowych” (Kuźma i Pietrzak, 2021, s. 34). Koncepcje twórczyni pedagogiki społecznej, która „usprawniała proces przetwarzania rzeczywistości życia codziennego” (Żukiewicz, 2012, s. 7) przenikają się w omawianej publikacji, a Górnikowska-Zwolak pokazuje aktualność tych idei. Autorka najszerzej opisuje zaangażowanie Radlińskiej w sprawy kobiet w jednym z podrozdziałów (*Wgląd w przeszłość. Potrzeby świata kobiecego w myśli społeczno-oświatowej Heleny Radlińskiej*), gdzie czytamy między innymi, że „akcentowała [ona – dopisek P.S.] znaczenie osobistego zainteresowania kobiet sprawami społecznymi (wspólnoty obywatelskiej) i oświatowymi (losami szkoły, sposobami wychowania dzieci i opieki pozaszkolnej). Przekonywała o istotności związku spraw codziennych, «szarych, drobnych na pozór robót», z odległym i wielkim celem” (Górnkowska-Zwolak, 2021, s. 115). Dzięki starannie prowadzonemu dyskursowi publikacja prezentuje polską myśl feministyczną jako pewne kontinuum, tym samym sprzeciwiając się „narracji braku” (Grabowska, 2018, s. 26).

Skupienie się na odszukaniu usuniętych z historii kobiet, a także zlokalizowanie potrzeb, problemów i pragnień współcześnie żyjących Górnikowska-Zwolak postuluje w podrozdziale *O potrzebie rekonstrukcji historii. Odzyskiwanie historii kobiet*. Badaczka powołała się na książkę Pawła Śpiewaka pod tytułem *Spór o Polskę 1989–99*, by spostrzec, że nie uwzględnił on roli kobiet w budowaniu Polski: „dokonał [...] przeglądu tekstów prasowych opublikowanych w pierwszej dekadzie III RP i choć wyróżnił aż dziewięć działów tematycznych, a w trzech z nich pojawiło się hasło «demokracja», to w żadnym nie zasygnalizował obecności kobiet, ich udziału w budowaniu demokracji w Polsce” (Górnikowska-Zwolak, 2021, s. 134). Ten wątek nietrudno zauważyć w refleksji feministycznej, co pokazują słowa Izabeli Filipiak. Badaczka w wywiadzie wskazuje, że „nie odzyskując prawa do własnej historii, nie istniejemy. Nie opowiadając własnej historii, skazujemy nie tylko siebie na nieistnienie” (Kondratowicz, 2001, s. 5). Rzecz jasna wyżej opisana „narracja braku” funkcjonuje w różnych okresach historycznych i pod różnymi rządami. Jednak Górnikowską-Zwolak interesują głównie fakty z życia społeczno-politycznego po transformacji ustrojowej. Natomiast ta najpewniej nie wydarzyłaby się bądź przybrałaby inną formę, gdyby nie działalność Solidarności. Autorka zwraca uwagę na wykluczanie kobiet z tej wspólnoty. Warto więc przytoczyć spostrzeżenia Marii Janion, która poczyniła wstęp do *Podziemia kobiet* Shany Penn. Literaturoznawczyni dochodzi do wniosku, że „gdy «Solidarność» stawiała się władzą (to znaczy męską władzą), coraz bardziej zapominała o kobietach. Wymowa liczb przytoczonych przez Shanę Penn jest zastanawiająca; na przykład wśród sześćdziesięciu opozycjonistów prowadzących rozmowy przy Okrągłym Stole w roku 1989 znalazła się tylko jedna kobieta! To było swoiste, mimo woli ironiczne podsumowanie prac w podziemiu”, by skończyć wymownie: „demokracja, która nie traktuje kobiet jako pełnoprawnych obywaterek, jest ułomna i sama pozbawia się potencjału siły, gwarantującej jej jakość i trwanie” (Janion, 2003, s. 9). Górnikowska-Zwolak kontynuuje tę myśl i analizując różne okresy w historii Polski, pokazuje, że mimo członkostwa naszego kraju w rozmaitych gremiach międzynarodowych, w tym Unii Europejskiej, mieliśmy problem „z poprawną implementacją europejskich regulacji antydyskryminacyjnych” (Górnikowska-Zwolak, 2021, s. 177). Idąc tym tropem, ważne stają się ustalenia Lindy Scott, które ekonomistka zawarła w *Kapitale kobiet. Dlaczego równouprawnienie wszystkim się opłaca*. Badaczka tłumaczy tam, że do tej pory nie zaproponowano systemu dostatecznie chroniącego prawa kobiet, w którym instytucje dysponowałyby należytyymi narzędziami, by móc sprzeciwić się ich ograniczaniu. Co więcej, zaznacza, że ustroje kapitalistyczne i socjalistyczne „podtrzymywały strukturalne nierówności, których ofiarą padała połowa mieszkańców Ziemi” (Scott, 2021, s. 11) – kobiety.

Za ten stan rzeczy obwinia instytucje, rządy, uniwersytety, armie, przedsiębiorstwa i Kościoły, bowiem „wszystkie odegrały jakąś rolę w podtrzymywaniu nędzy i ucisku kobiet” (Scott, 2021, s. 177).

Niezwyczajnie cennym elementem omawianej publikacji są studia przypadków, które autorka zamieściła w rozdziale drugim i omówiła tam aż trzynaście „obrazów”. W tej części pedagogka analizuje transfobiczne wypowiedzi na temat Anny Grodzkiej, odmawianie jej prawa do definiowania się jako kobieta. Przywołuje wypowiedzi badaczy – Aleksandra Nalaskowskiego i Ryszarda Legutki na temat kategorii *gender*, gdzie „niedbałość o właściwą formę językową jest wręcz ostentacyjna” (Górniewska-Zwolak, 2021, s. 88), a słowa „nie są adekwatne do [...] świata nowych myśli, konstruktywnych dyskusji, otwartości na nowe wizje, kierunki myślenia i działania” (Górniewska-Zwolak, 2021, s. 89). Choć, co też podkreśla autorka, stwierdzenia nie pojawiały się w czasopismach naukowych, to jej zdaniem godzą one w autorytet osób, których pracą jest między innymi budowanie nowych pojęć czy szukanie odpowiedzi na problemy współczesnego świata. Mimo że autorka skupia się na dyskursie obecnym w Polsce, to przeprowadzone analizy dotyczą różnych przestrzeni geograficznych, a konkretnie sytuacji, które miały miejsce poza granicami naszego kraju. W kolejnym „obrazie” Górniewska-Zwolak analizuje stanowisko Stanisława Cioska. Dyplomata został poproszony o komentarz na temat rosyjskiego ruchu oporu wobec polityki Władimira Putina. Społeczność tę reprezentują między innymi członkinie kolektywu Pussy Riot. Ekspert nie odniósł się do istoty wydarzeń, natomiast poinformował, że „nie będzie się wypowiadał na temat zachowania dziewczyn, ponieważ jest konserwatystą, a sama nazwa zespołu nie nadaje się do tłumaczenia” (Górniewska-Zwolak, 2021, s. 89). Autorka jednak zdecydowała się też na pokazanie dobrych praktyk i zarysowała propozycję Zbigniewa Hołdysa. Tutaj aktywistek nie zobrazowano jako rewolucjonistek mających „pociąg do okrucieństwa, do zadawania śmierci, do pełnego lubieżności przyglądania się torturom i egzekucjom” (Janion, 1996, s. 36), a skupiono się na próbie zrozumienia „młodego pokolenia”, dzięki czemu sam autor „okazuje się lepszym nauczycielem niż reszta ekspertów/ekspertek i zawodowych wychowawców/wychowawczyń” (Górniewska-Zwolak, 2021, s. 90). Autorka przypominała także o aktywności medialnej Dariusza Oko. Ksiądz znany z krzewienia ideologii patriarchalnej opartej na mizoginii i homofobii za ostatnią z tych przesłanek został skazany przez niemiecki sąd. Podczas rekolekcji w 2013 roku wygłosił wykład pod tytułem *Od tolerancji do totalitaryzmu*. Teolog podjął w nim próbę analizy słów i postaw Jezusa. Stosując dyskurs militarny, porównał zagadnienie płci społeczno-kulturowej do agresji hitlerowskich Niemiec z 1944 roku (Górniewska-Zwolak, 2021). W podobnym tonie co Górniewska-Zwolak na temat poglądów Oko wy-

powiada się Agata Araszkiewicz. Filozofka stwierdza, że w działalności księdza „chodzi przede wszystkim o krzewienie ideologii niższości i niesprawności umysłowej kobiet [i szerzej – osób nieheteronormatywnych – dopisek P.S.], czyli o ich kontrolę w wyznaniowym państwie” (Araszkiewicz, 2013, s. 164). W książce Górnikowskiej-Zwolak przedstawiono także wpływ decyzji politycznych na szczeblu samorządowym względem przestrzeni wspólnej – publicznej. Autorka przytacza dwa przykłady. Pierwszy z nich miał miejsce w Poznaniu, gdzie część z radnych zakwestionowała hasło: „Poznań – miasto otwarte”, natomiast drugi w Białymstoku. Prezydent tego miasta proponował, żeby rok 2017 poświęcić namysłowi nad dorobkiem Ludwika Zamenhofa, którego autorka opisuje w ten sposób: „słynny w świecie propagator dialogu międzykulturowego i lekarz” (Górnikowska-Zwolak, 2021, s. 97). Podczas obrad rady miasta politycy, w tym reprezentant klubu władarza Białegostoku, podnosili argumenty o rzekomej obcości kulturowej krzewiciela zjednoczenia ponad różnicami religijnymi. Górnikowska-Zwolak takie stanowisko wiąże między innymi z postawami antysemitycznymi, żydowskim pochodzeniem medyka. W ostatnich „obrazach” autorka zdecydowała się na przedstawienie dobrych i złych praktyk w instytucjach edukacyjnych. Co warto zaznaczyć, pedagogika stosuje taką strategię wielokrotnie, dzięki czemu książka, zgodnie z zapowiedzią zawartą we wstępie, ma też swój wymiar społeczny. Pierwszy przykład stanowi przypomnienie historii ucznia – Jakuba Lendziona. Nastolatek zdecydował się na powiedzenie szkolnej społeczności, że jest gejem. W heteropatriarchalnej kulturze takie zachowanie można odebrać jako akt odwagi. Zresztą badaczki dowodzą, że „ukrywanie własnej orientacji seksualnej skutkuje chronicznym lękiem przed ujawnieniem i nadmiernym kontrolowaniem własnego zachowania w celu utrzymania tajemnicy”, co nierzadko wpływa na pejoratywne definiowanie samego/samej siebie (Wycisk, 2018, s. 106). Z relacji Górnikowskiej-Zwolak wynika, że uczeń zmagał się z pogardą ze strony kolegów i koleżanek, nie otrzymał także odpowiedniego wsparcia ze strony instytucji, a nauczyciele i nauczycielki zlekceważyli zachowania przemocowe, nadając im rangę dowcipu². Autorka uświadamia, jak wielka odpowiedzialność spoczywa na politykach, i przypomina, że Roman Giertych jako Minister Edukacji Narodowej zdecydował się na wycofanie rekomendowanego przed Radę Europy podręcznika *Kompas. Edukacja o prawach człowieka*, uczącego postaw równościowych (Górnikowska-Zwolak, 2021). Wydaje się, że Górnikowska-Zwolak nie chce zostawić swoich czytelników i czytelniczek bez nadziei i wiary w moc zmieniania świata, o czym świadczy ostatni podrozdział

² O zjawisku homofobii w polskich szkołach powstały rozmaite raporty, zob. np. Winiewski i Świder, 2021.

tej części pracy. W nim zdecydowała się na przytoczenie dwóch praktyk, którymi wysocy przedstawiciele polskich uczelni wyrazili solidarność z poszkodowanymi, szykanowanymi. Badaczka opisuje postawy Andrzeja Lesickiego, który w latach 2016–2020 pełnił funkcję Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznania, oraz Jana Szmidta – w latach 2012–2020 Rektor Politechniki Warszawskiej, natomiast od 2016 do 2020 roku Przewodniczący Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich. Pierwszy z nich za pomocą listu zapewnił, że uczelnia, którą zarządza, stoi na straży idei wzajemnego szacunku i dąży do tego, by wszystkie osoby czuły się w niej komfortowo. Druga z sytuacji stanowi odezwę na list Fundacji Życie i Rodzina, w której to Jan Szmidt wraz z Konferencją Rektorów Akademickich Szkół Polskich wyraził swoją dezaprobatę wobec działania tej organizacji, tym samym wsparł społeczność akademicką przyjmującą w swoich pracach perspektywę krytyczną wobec patriarchalnych struktur władzy. Ciekawe wydaje się, że od refleksji na temat niełatwej sytuacji badaczek i badaczy zajmujących się *gender studies* podświadomie rozpocząłem ten tekst, co pokazuje jak silnie na czytelnika wpływa dzieło autorki.

Nie wolno zapominać także o tym, że Górnikowska-Zwolak w swojej publikacji odwołuje się do wielu źródeł. Różnorodność przytaczanych prac i obfitość opracowań, na które się powołuje, sprawiają, że sama bibliografia stanowi ogromny materiał do analizy. Za niewątpliwie ważny element książki trzeba uznać szerokie omówienie teoretyczne. Skrętnie opracowana metodologia została umieszczona w pierwszym rozdziale, gdzie autorka tłumaczy takie pojęcia jak między innymi polityka edukacyjna, pedagogika społeczna czy polityka płci, z których w kolejnych częściach pracy umiejętnie korzysta. Dzięki takiemu omówieniu zawartości teoretycznych książka może stać się zajmującą pozycją dla doświadczonej w nauce osoby, a także człowieka dopiero rozpoczynającego swoją przygodę z odkrywaniem wiedzy, co uwydatnia kunszt badawczy autorki.

O wadze podjętych przez Górnikowską-Zwolak problemów świadczy także, że jej książka doczekała się również innych recenzji, a ich treść pokazuje nieprzeciętny warsztat i prekursorstwo pedagożki. Jerzy Nikitorowicz zauważył, że „w całej monografii zawarty jest olbrzymi ładunek sądów i opinii, które świadczą o erudycji i pasji naukowej autorki, docieraniu do publikacji z różnych dyscyplin i dziedzin nauki i w efekcie prezentowania oryginalnych i nowatorskich idei naukowych wzbogacających pedagogikę, a szczególnie pedagogikę społeczną i pedagogikę międzykulturową” (Nikitorowicz, 2024, s. 284). Natomiast Mirosław Wójcik, prócz szeroki i precyzyjnych odniesień do poszczególnych części pracy, dzieli się prywatnymi odczuciami: „To dla mnie kolejny dowód zarządzania świata współczesnego według zadziornej męskiej logiki, przy płaczu i lamencie kobiet i matek ginących synów, tak-

że po stronie agresora. Mam sporą wątpliwość, czy kobieca perspektywa urządzania świata dopuściłaby taką wojenną rzeczywistość i związaną z nią tragedię setek tysięcy, a może i milionów ludzi” (Wójcik, 2022, s. 179).

Kończąc, pragnę podziękować autorce za podróż, przez którą przeprowadziła mnie niczym „czuła narratorka”. Prócz wyżej uwydatnionych walorów publikacji należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną wartość. Myślę mianowicie o tym, że Górnikowska-Zwolak za pomocą różnorodnych narzędzi udowadnia, że feminizm wciąż stanowi frapującą perspektywę badawczą, a wdrożenie tej optyki do polityki funkcjonowania instytucji, w tym programów szkół i uczelni, wydaje się wręcz niezbędnym działaniem w zakresie szerzenia „idei sprawiedliwości społecznej [, która – dopisek P.S.] leży u podstaw dążności do przeobrażenia świata społecznego” (Górnikowska-Zwolak, 2021, s. 172).

Bibliografia

- Araszkiewicz, A. (2013). Aborcja w Wigilię. *Czas Kultury*, (6), 163–167.
- Baer, M. (2014). *Między nauką a aktywizmem. O polityczności, płci i antropologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Derra, A. (2015). Feminizm. Tworzenie poprzez zmianę. *AVANT. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowe*, 6(1), 11–15.
- Duda, M. (2016). Neoliberalizm polskich „gender studies”. Czy to „backlash” odbiera nam słuchaczki/słuchaczy? *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, (8), 149–156.
- Górnikowska-Zwolak, E. (2021). *Polityka – edukacja – płęć kulturowa. Z perspektywy antropologii społecznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Grabowska, M. (2018). *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Janion, M. (1996). *Kobiety i duch inności*. Wydawnictwo Sic!
- Janion, M. (2003). Wstęp. Amerykanka w Polsce. W: S. Penn, *Podziemie kobiet* (s. 5–9). Rosner i Wspólnicy.
- Jaruga-Nowacka, I. (2005). *Alfabet Jarugi-Nowackiej*. Instytut Wydawniczy „Książka i Prasa”.
- Kola, A.F. (2006). Studia interdyscyplinarne a literaturoznawstwo polskie. Od zmian instytucjonalnych do nowego projektu konstruowania indywidualnej tożsamości. W: J. Kowalewski, W. Piassek, M. Śliwa (red.), *Granice interdyscyplinarne w humanistyce* (s. 179–196). Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Kondratowicz, E. (2001). *Szminka na sztandarze. Kobiety Solidarności 1980–1989. Rozmowy*. Wydawnictwo Sic!
- Kowalewska, J. (2017, 7 stycznia). *Co z listą genderystów? Uniwersytet odpowiada Fundacji Życie i Rodzina*. Gazeta Wyborcza Szczecin. <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,21301549,uniwersytet-odpowiada-fundacji-zycie-i-rodzina-listy-genderystow.html>
- Kuźma, I.B., Pietrzak, E. (2021). *Kobieta – przestrzeń konfliktów, pole walk. Szkice z antropologii politycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Ludzie nauki. Hasło: Elżbieta Górnikowska-Zwolak. (b.d.). *Nauka Polska*. Pobrane 19 września 2024 z: https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=11569&_k=w5keuh
- Maciejewska, B., Kądziała, K., Dąbrowska, Z. (2011). *Drogi równości. Izabela Jaruga-Nowacka – polityczka, feministka, działaczka lewicy*. Fundacja Przestrzenie Dialogu.
- Nikitorowicz, J. (2024). Elżbieta Górnikowska-Zwolak, „Polityka – edukacja – płęć kulturowa. Z perspektywy antropogiki społecznej”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021, ss. 252. *Kultura i Edukacja*, 144(2), 279–285.
- Scott, L. (2021). *Kapitał kobiet. Dlaczego równuprawnienie wszystkim się opłaca* (tłum. D. Konowrocka-Sawa). Wydawnictwo Filtry.
- Winiewski, M., Świder, M. (red.). (2021). *Sytuacja społeczna osób LGTB w Polsce. Raport za lata 2019–2022. Przegląd najważniejszych danych*. Kampania Przeciwko Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa.
- Wójcik, M. (2022). Elżbieta Górnikowska-Zwolak, „Polityka – edukacja – płęć kulturowa. Z perspektywy antropogiki społecznej”. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2021. *Pedagogika Społeczna Nova*, 2(4), 175–180.
- Wycisk, J. (2018). Homofobia jako źródło zagrożeń dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w szkole. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 17(1), 96–114.
- Żukiewicz, A. (2012). Helena Radlińska w przestrzeni działania wychowawczego i oświatowego na łamach „Ruchu Pedagogicznego”. O aktualności podejmowanej problematyki w setną rocznicę ustanowienia czasopisma. *Ruch Pedagogiczny*, (2), 7–18.

